

ARANY JÁNOS „PREPOSTMODERN” TÁLTOSAIRÓL

ON JÁNOS ARANY'S “PREPOSTMODERN” TÁLTOS
O „PREPOSTMODERNIM” TALTOŠIMA JANOŠA ARANJA

CSORBA BÉLA

Néprajzkutató, publicista

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, ny. egyetemi főlektor
csorbabela1@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Arany János *Az elveszett alkotmány* című eposzának folklorindíttatásaival – jelesen a boszorkányok és a táltosok harcával – érdemben nem túl sokat foglalkoztak, pedig a műben a költői lelemény nem pusztán parodisztikus elem: a táltosok boszorkányokkal vívott harcának mélyebb gyökerei vannak a néphitben – és nem csak a magyarban. Ez eddig sem az irodalomtudósok, sem a népi hitvilág kutatói körében nem keltett különösebb figyelmet. Az újabb magyar és európai kutatások eredményei tükrében viszont nem árt egy futó pillantást vetni a műre ilyen megvilágításból is, hiszen Pócs Éva kutatásainak konklúziója szerint a *boszorkányság* és *táltosság* fogalmi rendszerének „van egy közös hiedelemkomplexuma: a szellemcsaták”. Ennek alapján ismét megállapíthatjuk Arany János zsenialitását: olyasmit tudott a magyar s tágabb értelemben az európai népi hitvilágról, amelynek felfedezéséhez a szaktudományak még egy évszázadra volt szüksége. A tanulmány az eposz alapján a magyar *táltos*, *garabonciás* és *boszorkány* attribútumainak toposzait is igyekszik bemutatni.

KULCSSZAVAK • Arany János, *Az elveszett alkotmány*, vígeposz, szatíra, groteszk, táltos, garabonciás, boszorkány, attribútum, toposz

Az elveszett alkotmány Arany János 1845-ben írt groteszk, mindenben a kiszerűt látó, a reformkor megyei harcainak mindkét táborát, s persze az ingadozókat is a nevetségességig kifigurázó műve. Szatirikus eposz, vígeposz, eposzparódia? Ennek eldöntése már a kortárs kritikusokat, sőt magát Aranyt is erősen foglalkoztatta, miközben a veretes hexameterekben megalkotott munka igazán sohasem vált népszerű olvasmányá. Ami viszont feltűnő, hogy

érdemben nem túl sokat foglalkoztak az eposz folklórindíttatásaival, jelesül a boszorkányok és a táltosok harcával, védenek – egyfelől a konzervatív maradók („ügy-maradásnak emberi”): Ármida és kísérete, és másfelől a liberális haladók („szabadelműek”): Rák Bende és Hamarfy – szellemtámogatóival, akik maguk is groteszk, nevetséges alakok, miközben nem nélkülözik a magyar népi hitvilágból is ismert bizonyos tulajdonságokat. Azonban mindez csupán „mitológiai” megfelelője a kiüresített „földi” küzdelmek emberi semmisségének.

Arany költői leleménye nem pusztán parodisztikus elem, a táltosok boszorkányokkal vívott harcának mélyebb gyökerei vannak a néphitben – és nem csak a magyarban. Ez tudtommal sem az irodalomtudósok, sem a népi hitvilág kutatói körében nem keltett különösebb figyelmet. Klaniczay Gábor (KLANICZAY), újabban Pócs Éva (például PÓCS), valamint az európai kutatások eredményei tükrében viszont nem árt egy futó pillantást vetni a műre ilyen megvilágításból is.

Pócs Éva említett munkájában a 18. századi magyarországi boszorkánypereket vizsgálta meg az azokban felbukkanó táltosokra összpontosítva a figyelmét. „Legtöbben az Alföld keleti részein: Debrecenben, Biharban, Békésben, Szatmárban és Beregben kerültek vád alá, de van egy jászági, Pest megyei és baranyai, valamint néhány erdélyi adatunk is. Bármilyen szerepet is töltöttek be eredeti közösségükben, a bíróságon sok esetben ők maguk is *táltosnak, táltosnak* vallják magukat [...]” Megállapítja azt is, hogy „az aránylag gyakori táltos ragadványnév használatának egyértelműen pozitív” a célzata.

Konklúziója, hogy a két fogalmi rendszernek – boszorkányság és táltoság – „van egy közös hiedelemkomplexuma: a szellemcsaták”.

Ennek alapján ismét megállapíthatjuk Arany János zsenialitását: olyasmit tudott a magyar s tágabb értelemben az európai népi hitvilágról, amelynek felfedezéséhez a szaktudománynak még egy évszázadra volt szüksége. Ármida boszorkányai, akik ha kell, mediátorként leereszkednek az alvilágba, vagy át-lényegülnek hol fekete macskává, hol szépséges tündéreké, és Hamarfy garabonciás-táltosai egymással – a népi hitvilágból tudott módon – háborúznak! Teszem hozzá, itt nem a magyar sámánizmus szövegelemleiből ismert táltosok inkarnációi (bikák, csődörök, tüzes kerekék, sőt egy Veszprém vármegyei adat szerint kosok) közötti viaskodásokról van szó, hanem két, nem egy-lényegű, szellem-lények alkotta tábor harcáról.

„A felfedezett európai példák arra figyelmeztetnek – amint azt Pócs Éva állítja –, hogy a magyar samanizmusként értékelt jelenségek nem feltétlenül és csakis a honfoglalás előtti »ősvallás« eredményei.” De, tegyük hozzá, nem is mondanak annak teljesen ellent. S azt gondolom, megállapításom kiterjeszthető Arany eposzának hiedelmi hátterére is. Szövegében elrűvülés,

a táltos transzba esése – mint Diószegi Vilmos óta (DIÓSZEGI 1978) ősinek, szibériainak tartott keleti eleme – nem fordul elő; a „fölös számú csont” – itt a dupla fogsor – viszont igen, természetesen a komikus eposz kívánalmainak megfelelően, satirikus kontextusban.

A boszorkány kettős lény: egyszerre ember és démon. Ennyiben mediátor, közvetít az emberek világa és a másvilág (alvilág) között, mi több, emellett még feloldódik az éles határvonal a *boszorkányos* és a *tündéries* attribútumok között is. Ármida és kísérete, ha kell, átalakulnak szépséges lányokká. A főboszorkánynak mind a neve, mind kettős tulajdonságai Torquato Tasso *A megszabadított Jeruzsáleméből* kerültek Aranyhoz, persze az eredetitől teljesen más funkcióban. Biztosra vehetjük azonban, hogy a magyar népi hitvilág tündéreinek gyakori *ártó* és *jótevő* kettőssége sem volt ismeretlen a költő előtt, e motívum mögött tehát aligha kell csupán a 16. századi barokk eposzt keresni, sokkal inkább egy általánosan ismert európai – és magyar – hagyományt. A jó és gonosz tündérek kérdéséről a *Magyar mythologia* (IPOLYI) is bőven értekezik.

A magyar táltos attribútumai is egyértelműen felismerhetők, és ismertek voltak a 19. században is a magyar hitvilágban, elégséges itt ugyancsak Ipolyi Arnoldra utalni. Lássuk, hogyan jelentkeznek ezek a toposzok Aranynál!

- TÁLTOS VAGY GARABONCIÁS? Arany szóhasználata: garaboncás kóbori Hábor, garaboncás, tátos, tátosi nép, felhölaki tátos, varázs Hábor jelzi, hogy a táltos és a garabonciás képzetköre között számára nincs különbség. Tényként kezeli a két, eredendően eltérő szerepű lény közötti azonosságot, ahogy a magyar néphitben is végbement a két fogalom keveredése, sőt gyakran az azonosítása. (Egy temerini mesélőnknel például kisbika és nagybika képében nem táltosok, hanem garabonciások küzdenek egymással. A két hiedelemlény közötti különbséget firtató kérdésre az 1911-ben született, írni-olvasni nem tudó volt községi juhász ezt felelte: „Ugyanaz. Csak erre aszongyák, garabonciás, emerre meg aszongyák, tátos. Garabonciás az ugyanaz, mint a tátos. Az dettó ugyanaz” [CSORBA 125].)
- A DUPLA FOGSOR. „Soknak szájából hat sor kapafog vigyorog ki...” – Arany a tátos-lét népi hitvilágból ismert ambivalenciájára – a hétköznapi lét és szellemlét közötti átjárásra – itt is rájátszik, s mit sem változtat a tényen, hogy mindezt teszi a felvilágosult ember (és a mindentudó szerző) ironikus fölényével: „Ez nem egyebért van, csak azért, mert óvakodának / Cukrászboltoktól s a fogorvosi rendelőktől.”

- A SÁRKÁNY ALAKÚ FELHŐ:

„[...] »Most pedig, ime, tekints föl az ég boltjára: ni hol van
Egy sárkány alakú felhőcske, kövessed e felhő
Útját, az kivezérle e vadonnak tömkelegéből.«”

„Hábor egyet fuvall s tenyerével megsodoritván
A kilehelt léget, nagy-hirtelen égre csigádzó
Forgósziel kavarúl, ennek sugár derekán el-
Nézi a garaboncást felkúszni az őt vezetendő
Sárkányfelhőig, mely mindjárt útnak eredvén,
Végre szerencsésen haza ballag utána Hamarfý.”

- SÁRKÁNYON LOVAGLÁS:

[A tátosok] „Mind felhő-paripán ültek...
E felhőparipák sárkánnyá váltak azonnal,”

- A TESTI FOGYATÉKOSSÁG több 20. századi gyűjtés tanúsága szerint azoknak a jellemzője, akik nem állták ki a próbatételt, és nem váltak igazi táltossá. Volt, ahol ezeket hívták *féltáltosoknak*, bár az erre vonatkozó adatok nem mindig egybehangzóak. Ezt a felfogást Arany ismerhette: „Tátosok a hadi nép, mint fönnebb szó vala róluk; / Sok fajuak mégis: némellyek kajla fülűek, / Egyszeműek mások...”

Arany a sor folytatásában kiszól a versből, mintegy azonosítva a változásokat követelő megyei reformellenzéket az elfuserált „féltaltosokkal”: „...sőt, itt-ott vannak egészen / *Szemtelenek*, kik előbb arslánai voltak-e honnak”.

- Arany tátosai CSAPATOS KÜZDELEMRE a Mátra csúcsán gyűlnek össze:

„Hábor a lég tetején hosszú sort alkota bátor
Tátosokból, szigorú szemlét folytatni felettök.
Mindenik egy felhő-paripán ült, várva parancsot.
(Nézte a földi juhász is e hosszú föllegi tábort
S bárányfelhőnek nevezé botor együgyű nyelvén.)
Kiknek – amint Karakány megszűnt – rendelte legottan
Hosszu falanxokban megszállani Mátra tetőjén,
És tábort járván, ottan megvárni az estvét.”

A Pócs Éva elemezte boszorkánypercek vallomásai szerint is százával gyülekeznek, általában valamilyen *örhegyen*.

Az ellentábor ez idő alatt a magyar népi hitvilág boszorkányhagyományainak kitüntetett helyén, a Gellérthegyen készült a viadalra.

- ARANY TÁTOSAI IS REPÜLNEK TEHÁT, igaz, nem „szárnyas madár”-ként. A repülés képességét nem elrévüléssel, de nem is beavatással szerzik, ezen adottság számukra a mivoltukból következik. Arany humorának köszönhetően az ő táltos-alvezére, Garaboncás Hábor hű szolgálja nem madárszárnyakon, hanem a szétterített, nagy fülein repül: „[Karakány a nagyfülű tátos] elmellőzve szekérbe / Fogni a déli szelet”

„Szétteríté füleit s röpülő mozgásnak eredvén,
Mint órjás denevér szárnyalt el azokkal a bájos
Éj-honi hölgy venyigés tündéri lakához.”

Nyilvánvaló, hogy a madárként repülő táltos költői paródiájával állunk szemben, ugyanakkor a repülésnek, mint Pócs Éva írja, „a 20. századi – délkelet-magyarországi – narratívumokban és bolgár, szerb varázslói gyakorlatban is vannak párhuzamai” (PÓCS 29).

- Miként az IDŐJÁRÁS-BEFOLYÁSOLÁSNAK is, melyről Klaniczay Gábor írja, hogy erről „először a 18. század végén hallunk a táltosok viaskodásával kapcsolatban” (KLANICZAY 125). Hozzáteszi, „a dél-magyarországi Szőregen pedig úgy tudják, hogy a magyar táltosok a török táltosokkal vívnak meg az esőért, sárkányon lovagolva, karddal a kézben” (uo.) Az egyik temerini táltostörténetben az ürögi ökörscorda magyar gulyásának is, aki amúgy tátos, török vetélytársa (mellesleg egy nő) ütötte ki két fogat (CSORBA 214–218).

Aranynál a boszorkányok bosszúhadjáratát a tátosok által gerjesztett vihar váltja ki, amelyet ők gerjesztenek, hogy megcsúfolják Ármida maradi pártfogoltjait.

IRODALOMJEGYZÉK

CSORBA Béla 1988. *Temerini néphagyományok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

DIÓSZEGI Vilmos 1978. *A pogány magyarok hitvilága*. 2. kiad. Akadémiai

Kiadó, Budapest

DIÓSZEGI Vilmos 1998. *Samanizmus*. 2. kiad. Terebes Kiadó, h. n.

IPOLYI Arnold 1854. *Magyar mythologia*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest [Reprint kiadása 1987-ben jelent meg Budapesten, az Európa Könyvkiadónál.]

KLANICZAY Gábor 1983. Benandante – kresnik – zduhač – táltos. Samanizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. In: *Ethnographia*, 94., 116–134.

PÓCS Éva 1996. *Sámánizmus vagy boszorkányság? Táltosok a boszorkánybíróságok előtt.* https://eastwest.btk.mta.hu/images/pdf/pocs_e_samanizmus_vagy_boszorkanysag.pdf (2024. 10. 10.)

ABSTRACT • János Arany's epic poem *The Lost Constitution*, with its folkloric inspirations – namely the battle of the witches and the táltos – has received scant attention, although the poetic ingenuity in the work is not a mere parodic element: the táltos' battle with the witches has deep roots in folklore – extending beyond the confines of Hungarian folklore. So far, this has not attracted much attention either among literary scholars or scholars of folk beliefs. However, in light of recent Hungarian and European research, a preliminary examination of the work is warranted, particularly given Éva Pócs' conclusion that the conceptual systems of witchcraft and táltosság “are characterised by a shared belief complex: spirit battles”. This finding underscores the importance of acknowledging the genius of János Arany, who gained such insights about the Hungarian and, in a broader sense, European folk beliefs, that took specialists another century to discover. The study will also try to present the topos of the attributes of the Hungarian táltos, garabonciás and witches based on this epic.

KEY WORDS • Arany János, *The Lost Constitution*, mock-epic, satire, grotesque, táltos, garabonciás, witch, attribute, topos

SAŽETAK • Folklorne reference epa Janoša Aranja: „*Izgubljeni ustav*” – posebno sa bitkom između veštica i taltoša – nisu mnogo obrađene, iako poetski izum u delu nije samo parodijski element: bitka između taltoša i veštica ima dublje korene u narodnom verovanju – i to ne samo u mađarskom. Ovo do sada nije privuklo veliku pažnju, ni među književnicima ni među istraživačima narodnih verovanja. U svetlu rezultata nedavnih mađarskih i evropskih istraživanja, međutim, ne bi škodilo da se rad pogleda i iz ove perspektive, jer prema zaključku istraživanja Eve Poč, konceptualni sistem veštičarstva i taltoša „ima zajednički kompleks verovanja: bitke duhova”. Na osnovu ovoga još jednom možemo utvrditi genijalnost Janoša Aranja: on je shvatio nešto o mađarskom i, šire, evropskom sistemu narodnih verovanja, za šta je nauci trebalo još jedan vek da otkrije. Na osnovu ovog epa, studija pokušava da predstavi i topos atributa mađarskog *taltoša*, *garabonciaša* i *veštice*.

KLJUČNE REČI • Janoš Aranj, *Izgubljeni ustav*, satiričan ep, satira, groteska, taltoš, garaboncijaš, veštica, atribut, topos

Beérkezés időpontja: 2024. október 21.

Elfogadás időpontja: 2024. október 31.